

КАНСТЫТУЦЫЙНАЕ ПРАВА ПА ЗАКАНАДАЎСТВУ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Л.Л. Голубева, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

У старажытныя часы нашы продкі кіраваліся звычаем, прычым у асобных землях-княствах старажытнай Беларусі (Полацкім, Віцебскім, Смаленскім і інш.) дзейнічала сваё мясцовае звычайнае права, для якога былі характэрны такія рысы як традыцыяналізм і кансерватызм прававых нормаў, іх нязменнасць, а таксама дуалізм. Звычайнае права было пануючым да сярэдзіны XV ст., а потым пачало паступова выцясняцца пісаным правам, у якім многія нормы звычайнага права набылі форму закона ў выглядзе шматлікіх грамат, лістоў, прывілеяў, соймавых пастаноў, статутаў і іншых прававых актаў. У XIV – XV стст. пачынае развівацца заканадаўства, якое паступова абмяжоўвае звычайнае права [1]. Выдаюцца законы ў форме грамат (прывілеяў), у якіх юрыдычна пацвярджаліся правы і ільготы феадалаў, афармлялася прававое становішча саслоўя шляхты, замацоўваліся аўтаномныя правы некаторых земляў (княстваў). Выдаваліся такія канстытуцыйныя акты Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ), як агульназемскія граматы, якія забяспечвалі суверэнныя правы дзяржавы, замацоўвалі правы і абавязкі розных сацыяльных і саслоўных груп насельніцтва, асабліва шляхты. Першымі агульназемскімі граматамі лічыліся тры прывілеі Ягайлы, выдадзеныя ў 1387 г. Першы прывілей быў выдадзены 20 лютага 1387 г. і быў накіраваны на распаўсюджанне каталіцызму ў ВКЛ. Грамата Ягайлы ад 22 лютага 1387 г. адрасавалася каталіцкаму духавенству. Трэці прывілей ад 28 красавіка 1387 г. юрыдычна замацоўваў надзяленне Скіргайлы вялікакняжацкімі паўнамоцтвамі і сведчыў аб захаванні дзяржаўнай адасобленасці ВКЛ.

Гарадзельскі прывілей 1413 г. меў на мэце ўмацаванне і пашырэнне каталіцызму; захоўваў адасобленасць ВКЛ і юрыдычна замацоўваў канстытуцыйны характар выбарнасці пасады вялікага князя. Згодна з прывілеямі 1432 і 1434 гг. праваслаўныя феадальныя ўраўноўваліся ў правах з каталікамі. Прывілей Казіміра 1447 г. з’явіўся галоўным канстытуцыйным актам, што заклаў асновы юрыдычнага афармлення феадальнай залежнасці сялян. У ім замацоўвалася тэрытарыяльная цэласнасць ВКЛ. Артыкулы прывілея былі накіраваны супраць пранікнення польскіх феадалаў у ВКЛ. Прывілей забараняў ураду раздаваць дзяржаўную маёмасць і пасады іншаземцам. Канстытуцыйнае значэнне гэтага прывілея заключалася ва ўмацаванні дзяржаўнага суверэнітэту ВКЛ і яго адасобленасці.

Самай значнай з’явай у развіцці права Беларусі XVI стагоддзя з’яўляецца распрацоўка і прыняцце Статутаў ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг. Прагрэсіўныя палажэнні і прынцыпы, замацаваныя ў Статутах, даюць магчымасць сцвярджаць, што ў гэтых выдатных помніках права паслядоўна праводзіцца ідэя ўстанаўлення прававой дзяржавы [6].

Статут ВКЛ 1529 г. з’явіўся першым у Еўропе сістэматызаваным зборам прававых нормаў розных галін права. У ім утрымліваюцца шматлікія канстытуцыйныя нормы, аднымі з важнейшых сярод якіх былі тыя, якія абмяжоўвалі ўладу вялікага князя. Усе справы ў дзяржаве ён павінен быў вырашаць са згоды паноў радных. Вялікі князь абавязваўся захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, прытрымлівацца законаў і звычаяў дзяржавы, ахоўваць правапарадак. Па Статуту вялікі князь з’яўляўся вышэйшай службовай асобай дзяржавы і дзейнічаць павінен быў толькі згодна з яго нормамі [2]. У Статуце 1566 г., як і ў першым Статуце канстытуцыйнаму праву былі прысвечаны першыя тры раздзелы, хаця канстытуцыйныя нормы ўтрымліваліся і ў іншых раздзелах. Статут канчаткова замацаваў заканадаўчую функцыю сойма. Дакладна рэгламентаваў дзейнасць вышэйшых органаў дзяржавы – вялікага князя і рады. Улада князя абмяжоўвалася не толькі радай, але і соймам, без якога ён не меў права пачынаць вайну, уводзіць новыя падаткі, прымаць новыя законы. Упершыню ў нормах Статута праяўляецца тэндэнцыя аддзялення судовай улады ад выканаўчай [2].

Статут ВКЛ 1588 г. замацаваў такія важныя канстытуцыйныя прынцыпы дзяржавы, як дзяржаўны суверэнітэт, роўнасць усіх свабодных людзей перад законам, права на ахову

жыцця, гонару, маёмасці чалавека, на судовую абарону і інш. [3]. У Статут увайшлі нормы канстытуцыйнага права, чаго на той час не было ў заканадаўчай практыцы іншых еўрапейскіх дзяржаў. Ён абагульніў тагачасныя дзяржаўна-прававыя ідэі, некаторыя з іх апярэджвалі свой час. У Статуце знайшла адлюстраванне тэорыя падзелу ўлад на заканадаўчую (сойм), выканаўчую (вялікі князь, адміністрацыйны апарат) і судовую (Трыбунал ВКЛ, земскія і падкаморскія суды, выбарныя і незалежныя ад адміністрацыі). Па сваёй сутнасці Статут з’яўляўся своеасаблівай Канстытуцыяй феадальнай дзяржавы. Асноўнае ж дзяржаўна-прававое значэнне Статута 1588 г. заключалася ў тым, што ён заканадаўча аформіў захаванне ВКЛ як самастойнай дзяржавы насуперак акту Люблінскай уніі 1569 г. [5]. Складальнікі Статута не ўнеслі ніводнай нормы, якая б супярэчыла дзяржаўнай самастойнасці ВКЛ [1].

Ідэі Рэфармацыі і верацярпімасці замацаваны ў артыкуле 3 раздзела 3, згодна з якім вялікаму князю і ўсім дзяржаўным органам прадпісана забяспечваць спакой усіх жыхароў дзяржавы, незалежна ад таго, якога вучэння яны прытрымліваюцца ў хрысціянскім веравызнанні [1; 4]. Свабода веравызнання, што існавала ў той час, садзейнічала развіццю прагрэсіўных прававых ідэй, якія выказваліся знакамітымі асветнікамі таго часу С. Будным, А. Воланам і інш.

Праз увесць Статут праводзіцца ідэя ўмацавання прававога парадку, пры якім усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы абавязаны дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з законам. Ідэя прававога парадку была накіравана супраць дэспатызму гасудара, буйных феадалаў і сярэдневяковай тэакратычнай тэорыі паходжання і сутнасці дзяржавы. Гэта ідэя была выкладзена Л. Сапегам у Звароце да ўсіх саслоўяў ВКЛ. Ён пісаў “... для таго правы ўстаноўлены, каб багатаму і моцнаму не ўсё можна было рабіць. Як Цыцэрон казаў, што з’яўляемся нявольнікамі правоў для таго, каб карыстацца свабодай маглі”.

Выданне Статута 1588 г. мела важнае значэнне для ўсёй наступнай гісторыі развіцця беларускай дзяржаўнасці. Статут быў надрукаваны ў Віленскай друкарні братоў Мамонічаў. Статут быў перакладзены на рускую, украінскую, нямецкую, французскую, лацінскую, польскую мову. Ён выкарыстоўваўся пры кадыфікацыі прускага права, Саборнага ўлажэння ў Расіі, у судах Польшчы, Латвіі, Эстоніі [5].

Статут ВКЛ 1588 г. студэнты-юрысты Сарбоны вывучаюць на працягу семестра ў якасці спецкурса. Больш таго, у Францыі, у тым ліку прафесары Сарбоны лічаць Статут ВКЛ 1588 г. асновай прававой сістэмы сваёй дзяржавы!

Канстытуцыйнае права было добра распрацаваным у граматах (прывілеях) і статутах і забяспечвала грамадскі і дзяржаўны лад, суверэнітэт дзяржавы, асноўныя правы і абавязкі грамадзян, замацоўвала асноўныя прынцыпы ўсёй прававой сістэмы, у ім атрымалі адлюстраванне ідэі гуманізму і Рэфармацыі.

Спіс літаратуры

1. Доўнар, Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / Т. І. Доўнар. – Мінск : Амалфея, 2007. – С. 93.
2. Доўнар, Т. І. Канстытуцыйнае права Беларусі феадальнага перыяду (па Статутах Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг.) / Т. І. Доўнар. – Мінск : БДУ, 2001. – 80 с.
3. Довнар-Запольский, М. В. История Белоруссии / М. В. Довнар-Запольский. – Минск: Беларусь. – 2005. – С. 160 – 161.
4. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. / Я. А. Юхо. – Мінск: РІВШ БДУ, 2000. – Ч. 1. – 352 с.
5. Юхо, И. А. Общественно-политический строй и право Белоруссии в XVI веке : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / И. А. Юхо. – Минск, 1979. – С. 135 – 136.
6. Bardach, J. Statuty litewskie a prawo rzymskie / J. Bardach. – Warszawa: Centre for Studies on the Classical Tradition in Poland and East-Central Europe: Uniwersytetu Warszawskiego, 1999. — S. 59 – 6.